

PENSIJŲ FONDŲ RAIDA IR YPATYBĖS

Doktorantas Vilius Nikitinas

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Darbo teisės ir socialinės saugos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 33
Elektroninis paštas v.nikitinas@litrait.lt

Pateikta 2003 m. balandžio 7 d.

Parengta spausdinti 2003 m. rugsėjo 3 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Darbo teisės ir socialinės saugos katedros docentas dr. Juozas Tartilas bei Lietuvos apeliacinio teismo teisėjas dr. Vigintas Višinskis

Į ž a n g a

Efektyvi pensijų sistema kol kas nesukurta, todėl pastaruoju metu rinkos ekonomikos šalyse vis dažniau kyla pensijų reformos klausimas. Vyriausybės ieško būdų, kaip sukurti tokias pensijų sistemas, kurios padėtų tenkinti vis didėjančius valstybinio pensijų fondo išmokų poreikius.

Pensijų sistemų įvairovės supratimas ir išsami jų analizė šiuolaikinei Lietuvai ypač svarbi. Pasaulinė patirtis Lietuvai svarbi ne tik pažintine, bet ir praktine prasme: kitų šalių pensijų sistemos, reformų rezultatai leidžia numatyti tolesnę Lietuvos pensijų sistemos raidą.

Būtent noras susipažinti bei išanalizuoti esamos Lietuvos pensijų sistemos problemas, pranašumus ir trūkumus bei galimus jų sprendimo būdus ir paskatino atlikti pensijų fondų raidos analizę.

Pensijų fondų raida ir ypatybės

Pensijų fondų, kaupiamų iš darbdavių suteikiamų profesinių pensijų, užuomazgų galima aptikti jau XIX a. Iš pradžių profesines pensijas gaudavo valstybės tarnautojai, tačiau ne visada šios pensijos buvo kaupiamosios, t. y. kartais jos buvo finansuojamos iš einamųjų įplaukų, o ne iš specialiai sudaromo rezervo. Privatiems darbdaviams finansavimas iš einamųjų įplaukų netiko – pensijų pažadai ilgalaikiai, ir retas kuris darbdavys galėtų garantuoti stabilią ir sėkmingą įmonės veiklą, kelis dešimtmečius tesėti pažadus. Todėl jie ėmė steigti kaupiamąsias pensijas išmokoms sudarydami lėšų rezervus.

Privačios pensijų sistemos buvo kuriamos stichiškai. Tai lėmė jų įvairovę: jos buvo taikomos ne visiems darbuotojams, o tik skirtingomis sąlygomis, individualiai kiekvienam privačią pensiją gaunančiam darbuotojui ir pan. Darbdaviai įmonių mokamas pensijas naudojo kaip puikią priemonę kvalifikuotai ir įmonei ištikimai darbo jėgai išlaikyti. Tačiau šios pensijos buvo laikomos atsitiktinėmis socialinėmis išmokomis, o ne darbuotojų teisių dalimi.

Po Antrojo pasaulinio karo daugelyje šalių kaupiamiesiems pensijų fondams suteiktas specialus mokesčių režimas – įmokos į pensijų fondą ir jų investicijų pajamos tapo neapmokestinamos. Įmokos kaupiamajai pensijai pradėtos mokėti iš atidedamos darbuotojų algos dalies. Tai tapo labai geru atlyginimų pakaitalu (nes kitos santaupos tokio mokesčių režimo neturėjo ir dar neturi), todėl profesiniai pensijų fondai labai išplito. Tuo pačiu metu imta teisiškai reguliuoti jų veiklą. Viena tokio reguliavimo priežasčių – darbdaviai gaudavo kur kas išsamesnę informaciją apie pensijų fondų veiklą nei patys apdraustieji, todėl galėjo elgtis nesažiningai: atleisti darbuotoją iš darbo prieš pat jam įgyjant teisę į pensiją arba savanaudiškai panaudoti pensijų lėšas, jas rizikingai investuoti. Pensijų fondų veiklos reguliavimas leido sumažinti atsiradusią įmonės darbuotojui dvigubą riziką – prarasti ir darbą, ir pensiją.

Tai ypač svarbu, jei valstybinių pensijų dydžiai orientuoti į tai, kad didelę senatvės pensijų dalį suteiks papildomi įmonių pensijų fondai. Leidus rizikingai veikti pensijų fondams gali kilti skaudžių socialinių padarinių, kuriuos sušvelninti vis tiek tektų valstybei. Kai pensijų lėšos laikomos kartu su įmonės lėšomis, kyla pavojus, kad įmonė, turėdama finansinių sunkumų, pasinaudos jomis, arba pensijų lėšų pareikalaus įmonės kreditoriai. Siekiant išvengti tokios rizikos pradėta reikalauti, kad pensijų fondų lėšos būtų atskirtos nuo įmonės, o pensijų fondai pradėti registruoti kaip atskiras juridinis asmuo.

Valstybė, suteikdama palankų mokesčių režimą, nustatė ir kriterijus, kokia ta pensijų sistema turi būti, kur pensijų lėšos gali būti investuojamos, kokios gali ir turi būti išmokos, kokiems darbuotojams ji taikoma.

Dėl tokio imperatyvaus teisinio reguliavimo visos pensijų sistemos tapo beveik vienos ir ne taip lanksčiai pritaikomos individualiems įmonės poreikiams, taigi ne tokios patrauklios ir darbdaviams. Didėjantis darbuotojų mobilumas taip pat mažino pensijų fondų kūrimo įmonėse pranašumus. Pasigirdo vis dažnesni pensijų sistemų reikalavimai, kad darbuotojo teisės į papildomą pensiją turi būti perkeliamos iš vieno pensijų fondo į kitą. O tai skatino atsisakyti apibrėžtų išmokų sistemos (pagal ją tam tikro dydžio pensija žadama su laukus pensinio amžiaus), kuri padėdavo ilgą laiką išlaikyti darbo jėgą įmonėje ir pereiti prie apibrėžtų įmokų sistemos (kai susitariama dėl tam tikro įmokų dydžio neapibrėžiant išmokų dydžio). Tai paskatino kurti savarankiškus (ne prie įmonių) pensijų fondus, kurių pagrindinis tikslas – pelnas iš pensijų įmokų investicinės veiklos.

Istorijos raidoje susiformavo ir veikia apibrėžtų įmokų arba išmokų juridinio asmens statusą turintys pensijų fondai. Jie gali būti įkurti darbdavio iniciatyva prie įmonių arba savarankiškai siekti finansinių ar finansinių socialinių tikslų. Jų lėšos skaičiuojamos kartu arba atskirai nuo įmonės lėšų. Pagal savininkų struktūrą skiriami valstybiniai, privatūs arba mišrūs pensijų fondai.

Pagal susiklosčiusias tradicijas galima išskirti tris stambias pasaulinėje praktikoje taikomas privačių pensijų fondų sistemas: anglosaksiškąją, kai kurių Europos valstybių (vokiškai kalbančių šalių) ir JAV. Kiekviena iš pristatomų pensijų fondų sistemų pasižymi tik jai būdingais veiklos principais.

Anglosaksiškasis pensijų fondas. Pagal anglosaksiškąją patirtį pensijų fondai yra juridiniai asmenys, vadinamieji „trastai“ (*angl. trust* – pasitikėti). Tai tam tikros pinigų „kaupyklos“, valdomos patikėjimo principu. „Trastą“ valdo patikėtiniai. Čia dauguma pensijų fondų veikia apibrėžtų išmokų principu, t. y. susitariama dėl konkrečios pensijų išmokos dydžio, o jų kūrėjai yra įmonės, tiksliau – darbdaviai, kurie ir skiria pensijų fondų valdytojus patikėtinius. Šie samdo profesionalius investicijų vadybininkus. Pats pensijų fondas siekia pelno ne sau, o savo nariams. Todėl šio tipo pensijų fondai yra prilyginami ne pelno siekiančioms organizacijoms.

Anglosaksiškosios sistemos fondai veikia kaip juridinis vienetas pagal šiuos principus:

- fondai privatūs arba mišrūs;
- lėšos atskirtos nuo įmonės lėšų;
- siekia finansinių ir socialinių tikslų;
- veikia prie įmonių;
- taiko apibrėžtų išmokų sistemą.

Kai kurių Europos šalių pensijų fondai. Daugiausia vokiškai kalbančios šalys (Vokietija, Austrija, Liuksemburgas) yra sukūrusios specifinius pensijų fondus – veikiančius pagal balansinių įnašų sistemą. Čia pensijų įsipareigojimai įrašomi į įmonės balansą (nėra atskirti nuo kitos ūkinės veiklos), bet realiai pinigai nėra atskirai kaupiami. Pensijos finansuojamos iš paprastų įmonės įplaukų. Tokiems balansiniams mokėjimams yra taikomos mokesstinės lengvatos, tačiau jie lieka įmonėje, ir įmonė juos naudoja kaip savo lėšas. Pagal šį modelį realus pensijų fondo valdymas yra darbdavio rankose. Jam valdyti skiriamas atsakingas asmuo, ir pensijų fondas valdomas kaip dar vienas įmonės padalinys. Tokios įmonės paprastai yra nemažos, jose vyrauja biurokratinė valdymo struktūra. Čia pensijų fondai kaip atskiras vienetas neegzistuoja, o įmonės, kuriose jie steigiami, turi akcinės bendrovės statusą.

Pagal šį variantą pensijų fondai – juridiniai vienetai, kurių veiklai būdingi šie principai:

- fondai privatūs;
- lėšos neatskirtos nuo įmonės lėšų;
- siekia finansinių tikslų;
- veikia prie įmonių;
- taiko apibrėžtų išmokų sistemą.

JAV pensijų fondas. Ši sistema labai artima anglosaksiškajai ir dalis autorių jos neišskiria, o pateikia kaip anglosaksiškojo pensijų fondo varianto sudedamąją dalį. Tačiau kaip sistema, veikianti tik jai būdingoje teritorijoje ir turinti tik jai būdingų bruožų, gali būti nagrinėjama kaip atskiras modelis. Be to, JAV pensijų fondo variantas gali būti laikomas „jaučiausiu“, nes atsirado kaip atsvara nuo seno šalyje veikusiam anglosaksiškajam variantui.

JAV sparčiai populiarėja individualūs (ne prie konkrečios įmonės) pensijų fondai. Juose gali būti atidaromos sąskaitos visiems, kuriuos tenkina jų siūlomos sąlygos. Dažnai leidžiama pasirinkti kelias investavimo strategijas, o kaupiamosios įmokos sąlyginai yra mobilios (didesnis ar mažesnis įmokų mobilumas apibrėžiamas pensijos kaupimo sutartyje). Pensijų sistemos narys gali pasirinkti, kurio fondo paslaugomis jam naudotis.

Dauguma pensijų fondų veikia kaip investicinės bendrovės (tačiau naudojami pensijų fondams taikomomis lengvatomis), o fondo turto valdymas perduodamas valdymo įmonei.

Šio tipo pensijų fondai veikia pagal šiuos principus:

- fondai privatūs arba mišrūs;
- pensijų lėšos atskirtos nuo įmonės lėšų;
- siekia finansinių ir socialinių tikslų;
- veikia savarankiškai;
- taiko apibrėžtų išmokų sistemą [4].

Sąlygos atsirasti papildomiems pensijų fondams

Papildomiems pensijų fondams įkurti reikalingos tam tikros išankstinės sąlygos. Tokių pensijų fondus ypač veikia valstybinių pensijų fondai. Be to, visi – valstybė, darbdaviai ir patys asmenys, kuriuos veiks papildomos pensijos, – turi būti suinteresuoti jų atsiradimu. Taigi yra keletas veiksnių, lemiančių papildomų pensijų fondų steigimo, sėkmingos jų veiklos sąlygas ir paplitimą. Šie veiksniai yra svarbūs visoms šalims. Dauguma demokratiškesnių valstybių pensininkų pajamas senatvėje gauna iš socialinio draudimo ir valstybinių bei papildomų pensijų fondų. Tačiau proporcijos tarp vieno ir kitų fondų mokamų išmokų atskirose šalyse gerokai skiriasi. Kai kuriose šalyse pajamos iš papildomų pensijų fondų yra tokio paties dydžio kaip valstybinės arba net jas pranoksta. Taigi vienoje šalyse jų reikšmė nėra svarbi, o kitose joms skiriamas ypatingas dėmesys užtikrinant pajamas senatvėje. Nevienodos pensijų sistemų struktūros gali būti paaiškintos veiksnių ir sąlygų, lėmusių papildomų fondų kūrimą, skirtumais.

Pensinio aprūpinimo sistemų struktūrų skirtumai iš dalies gali būti paaiškinami socialinės apsaugos atskirose šalyse tikslais. Kiekviena šalis nusprendžia, kurie iš tikslų jai yra tuo metu svarbiausi. Nustačius tikslus įgyvendinamos priemonės jiems pasiekti. Taigi įkurtos sistemos ypatumai ir struktūra rodo minėtų arba kitų tikslų įgyvendinimo valstybėje sąlyginę svarbą tikrajame ir kultūriniame kontekste.

Valstybiniai ir papildomi pensijų fondai, kaip minėta, yra tarsi atvirkščiai proporcingi savo išmokų dydžiui. Valstybinė pensijų sistema moka dosnias ir įvairias išmokas, o papildoma sistema pensiniam aprūpinimui neturi didelės reikšmės. Tačiau esant palyginti mažoms valstybinių pensijų išmokoms yra daugiau paskatų steigti papildomus fondus. Kadangi papildomų pensijų fondų struktūra ir jų išmokų dydis dažnai priklauso nuo valstybinių pensijų fondų organizavimo, valstybinės pensijos dydis, ankstesnių pajamų atkūrimo valstybinėse pensijų sistemose lygis, tai, kokia visuomenės dalis draudžiama šiose sistemose, tiesiogiai arba netiesiogiai lemia papildomus pensijų fondus.

Valstybinių ir papildomų pensijų fondų išmokų atvirkštinė priklausomybė gali būti aiškina vienu iš papildomoms pensijų fondams keliamų tikslų: jais siekiama užtikrinti adekvacias pajamas, lyginamas su darbo pajamomis senatvėje. Taigi ten, kur valstybinės pensijų išmokos neatspindi ankstesnių darbo pajamų ir yra mažos, palyginti su buvusiomis darbo pajamomis, vyriausybė skatina steigti papildomas sistemas. Papildomomis pensijų sistemomis ypač domisi geriau mokami darbuotojai tose šalyse, kuriose valstybinė pensijų sistema moka visiems vienodo dydžio pensijas. Tokios valstybinės pensijų sistemos užtikrina apsaugą visiems gyventojams, o papildoma socialinė apsauga to pageidaujantiems asmenims teikiama taikant papildomas sistemas. Taigi vienas iš veiksnių, lemiančių papildomų pensijų fondų atsiradimą bei plėtrą, yra mažos valstybinės pensijos.

Papildomos pensijų sistemos dažniausiai buvo plėtojamos kolektyvinių sutarčių pagrindu. Dalyvavimas papildomuose pensijų fonduose daugelyje šalių yra savanoriškas. Dėl savanoriškumo principo papildomoms pensijų fondams įsitvirtinti ypač svarbus profesinių sąjungų judėjimas ir jų vaidmuo. Tačiau net ir tuomet, kai dalyvavimas papildomose pensijų sistemose buvo privalomas, sistemų administravimas ir valdymo klausimai buvo paliekami spręsti profesinių sąjungų ir darbdavių organizacijų kolektyvinėmis sutartimis. Taigi darbdavių ir profesinių sąjungų veikla bei jų aktyvumas darbo rinkoje yra ypač svarbūs kuriant papildomų pensijų sistemų struktūrą, nustatant jų sąlygas, kriterijus ir pan.

Kuriant papildomas sistemas gali būti siekiama sukurti „žmogiškesnius“ santykius darbo rinkoje arba įgyvendinti kompanijos skatinimų sistemą. Tai reiškia, kad atskirų darbuotojų kategorijų pensijų fondai gali skirtis.

Darbdaviai papildomomis pensijų sistemomis gali siekti kontroliuoti darbo jėgos mobilumą, t. y. geresniems darbuotojams gali suteikti privilegijas dalyvaujant pensijų draudime. Sudarius palankias sąlygas dalyvauti papildomoje pensijų sistemoje siekiama gerai dirbančius asmenis išlaikyti kompanijoje.

Yra ir kitų priežasčių, dėl kurių darbdaviai gali būti suinteresuoti kurti papildomus pensijų fondus arba skatinti savo darbuotojus dalyvauti juose. Darbdaviai gali turėti tiesioginės naudos dėl papildomoms pensijų sistemoms taikomų įvairių mokesčių nuolaidų. Dažniausiai taikomos darbuotojų ir darbdavių įmokų į fondą bei investicinio pelno mokesčių nuolaidos. Mokesčių nuolaidos yra viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurių ne tik darbdaviai, bet ir darbuotojai suinteresuoti steigti papildomus pensijų fondus. Papildomos pensijų sistemos suteikia galimybę darbuotojams savo vartojimo ir išteklių dalį perkelti iš darbo veiklos laikotarpio į senatvę. Dėl mokesčių nuolaidų šis taupymo būdas yra patrauklesnis nei kiti.

Valstybės taip pat suinteresuotos steigti papildomus pensijų fondus. Vyriausybės šiomis sistemomis gali siekti suteikti kuo daugiau pasirinkimo galimybių savo piliečiams taupyti senatvei. Tačiau dažniausiai valstybė jas remia dėl ekonominių problemų ir blogėjančios demografinės padėties.

Tikimasi, kad pensijų mokėjimo naštos perkėlimas iš valstybinių papildomoms sistemoms sumažins visuomenines gyventojų senėjimo proceso keliamų problemų kainas. Taigi padidėjusios senstančios visuomenės išlaikymo kainos yra ne sumažinamos apskritai, o perkeliamos nevalstybiniam sektoriui. Tokia galimybė valstybei labai patraukli.

Daugelis vyriausybių tikisi, kad įkurti papildomi pensijų fondai dėl kaupimo finansavimo būdo teigiamai paveiks šalies taupymą ir investicijas. Taigi turėtų pagerėti šalies ekonomikos būklė. Kai kurių specialistų teigimu, kaupiamoji finansavimo sistema didina nacionalinį taupymą, o einamųjų išmokų finansavimo metodas jį mažina. Pagerėjusi šalies ekonomikos būklė padės spręsti valstybinių pensijų sistemos finansavimo problemas.

Papildomų pensijų sistemų įsteigimas priklauso ir nuo kitų veiksnių. Sėkmingai tokių fondų veiklai ypač svarbios struktūros, naudojamos nacionalinei ekonomikai finansuoti, ir finansų institucijų, kurios būtų įtrauktos į papildomų sistemų valdymą, savybės.

Be ekonominių veiksnių, papildomoms pensijoms svarbi ir politinė aplinka. Demokratija, gerovės valstybės ideologiniai įsipareigojimai pateisina tokių sistemų atsiradimą ir lengvatų jiems suteikimą. Pensininkų gerovės kėlimo būtinybė, kapitalo rinkos skatinimas susilaukia vis didesnio visuomenės ir politinio pritarimo.

Visi minėti veiksniai lemia spartesnę arba lėtesnę papildomų pensijų sistemų steigimą vienoje arba kitoje šalyje. Privatūs asmenys, darbdaviai ir vyriausybė turi savo interesų dėl papildomo pensijų draudimo. Esant palankiai ekonominei ir politinei padėčiai papildomi pensijų fondai kuriami lengviau ir sparčiau.

Išvados

1. Pensijų fondai giliausias tradicijas turi anglosaksiškose šalyse. Tai daugiausia darbdavių pensijų fondai. Jie organizuojami kaip „trastai“ (angl. „trust“) – atskiri juridiniai vienetai ir valdomi pasitikėjimo teise. „Trasto“ steigėjai skiria patikėtinius (angl. „trustees“), kurie valdo šį fondą. Kadangi anglosaksiškoms tradicijoms neįprasta surašyti, kas leidžiama ir kas draudžiama pensijų fondo veikloje, o rašoma, kaip turi elgtis pensijų fondo patikėtiniai, įstatymuose yra daug sudėtingų taisyklių, nusakančių veiklos procedūras ir atsakomybę.

2. Kai kurių Vakarų Europos valstybių pensijos finansuojamos iš paprastų įmonių pajamų. Tokiems mokėjimams yra taikomos mokesstinės lengvatės. Lėšos lieka įmonėje ir įmonė jas naudoja kaip savo lėšas. Pagal šį modelį realus pensijų fondo valdymas yra darbdavio rankose. Joms valdyti skiriamas atsakingas asmuo, ir pensijų fondas valdomas kaip dar vienas įmonės padalinys. Tokios įmonės paprastai yra nemažos ir jose vyrauja biurokratinė valdymo struktūra. Čia pensijų fondai, kaip atskiras vienetas, neegzistuoja, o įmonės, kuriose jie steigiami, turi akcinės bendrovės statusą.

3. Nors tradiciškai pensijų fondai kūrėsi kaip darbdavių pensijų fondai, tačiau šiuo metu stiprėja tendencija jiems virsti viešais (atvirais) fondais. Pasaulyje vis labiau plinta viešieji pensijų fondai, kurie nėra susiję su kuria nors konkrečia įmone ir veikia komerciniais pagrindais.

LITERATŪRA

1. **Averting** the old age crisis. A World Bank Policy & Research Report.
2. **Balancing** Protection and Opportunity: A Strategy for Social Protection in Transition Economies. May 3, 2000.
3. **Davis E.** Ph. Pension Funds: Retirement – Income Security and Capital Markets. – Oxford, 1995.
4. **Internetinis** puslapis www.lrinka.lt
5. **Kunca V.** Kas trukdo kurti pensijų fondams // Esu. 2001. Nr. 7.
6. **Labor** Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe. Edited by Micholas Barr. Published in association with the London School of Economics and Political Science. A World Bank Book.
7. **Lazutka R.** Pagrindiniai pensijų organizavimo principai // Esu. 1998. Nr. 7 (156).
8. **Lazutka R.** Kaip suderinti socialinio draudimo ir privačias pensijas // Esu. 1998. Nr. 17.
9. **Lindeman D., Rutkowski M., Sluchysky O.** The evolution of Pension Systems in Eastern Europe and Central Asia: Opportunities Constraints, Dilemmas and Emerging. Best Practises.
10. <http://www.socmin.lt>.

Development and Peculiarities of Pension Funds

Doctoral Candidate Vilius Nikitinas

Law University of Lithuania

SUMMARY

Up to now there is no consistent effective pensions' system created, therefore, there is often rising a question of a pensions' reform in the countries of the market economy. The government is seeking for the ways which would help to built such pensions' systems, which would help to satisfy constantly increasing payments' needs of government's pension funds.

An understanding of a pension systems variety and their detailed analysis is extremely important for the contemporary Lithuanian situation. The world's practice is important for Lithuania not only from cognitive aspect, but also from practical: other countries, which implemented reforms to their pensions' systems, after-reform results would allow to design the further development of the Lithuanian pensions' system.

The desire to get acquainted with and analyze the problems of the present Lithuanian pensions' system, its merits and shortages as well as the ways of solving them have inspired to make an analysis of the pensions' funds development.

The deepest traditions of pension funds are in Anglo-Saxon countries. These are mostly employers' pension funds, which are organized as trusts – separate legal units managed by the right of confidence. The founders of the trusts appoint the trustees, who manage the fund. For the reason that in Anglo-Saxon tradition it is not usual to define, what is allowed and what is forbidden in the activity of the pension fund, but is defined, how the trustees of the pension funds have to act, it bears numerous complicated rules in the law. These rules define the management procedures and responsibilities.

Some of Western European countries' pension funds are sponsored from general company's inflow. Payment privileges are applied for these balance payments, although, they stay in the company and a company uses them as its own funds. According to the model, the actual management of a pension fund is in the hands of the employer. To manage it is appointed a responsible person and a pension fund is managed as a one more company's unit. The companies of that kind usually are big and have a bureaucratic management structure. Pension funds as separate units do not exist there and companies, which establish them, have a status of a join-stock company.

Although traditionally pension funds have been established as employers' pension funds, presently is growing the tendency that they will turn into a public (open) funds. Public (open) funds, which are not related to any concrete company and are managed on commercial basis, are becoming more and more popular in the world.